

**„Święty młodzieniaszek polski”. Stanisław
Kostka bohaterem wybranych dramatów w
początku XX wieku**

Małgorzata Mieszek

MAŁGORZATA MIESZEK Uniwersytet Łódzki

„ŚWIĘTY MŁODZIENIASZEK POLSKI” STANISŁAW KOSTKA BOHATEREM WYBRANYCH DRAMATÓW Z POCZĄTKU XX WIEKU

Osiemnastoletni młodzieniec z Rostkowa, który samowolnie pokonał drogę z Wiednia do Rzymu, by wstąpić do zakonu jezuitów i tam po krótkim okresie przebywania umarł w opinii świętości, od samego początku stanowił obiekt kultu i uwielbienia zarówno wśród swoich współbraci, jak i szerokiego grona świeckich¹. Beatyfikacja Stanisława Kostki w 1604 r. oraz jego późniejsza kanonizacja w 1726 r. formalnie potwierdziły przekonanie o świętości młodzieńca, które trwało nieprzerwanie od jego śmierci. Powstawały o nim teksty o charakterze hagiograficznym (np. Stanisława Warszewickiego², Grzegorza z Sambora³, Mikołaja Łęczyckiego, Piotra Skargi⁴), fundowano kościoły pod jego wezwaniem, skrupulatnie relacjonowano cuda dokonywane za wstawiennictwem młodzieńca⁵. W Polsce jego kult rozwijał się wokół kilku ośrodków, m.in. kolegiów w Pułtusku i Jarosławiu, kościołów we Lwowie, Lublinie i Kacicach z obrazami, które słynęły łaskami. Formę wykorzystywaną przez jezuitów w kultywowaniu czci Stanisława Kostki stanowił też teatr szkolny. Dość przypomnieć, że w XVII-wiecznych sztukach o świętych dominują właśnie dramaty, których bohaterem jest młody kasztelan rostkowski. Jak pisze

- ¹ Zob. J. Majkowski, *Stanisław Kostka*. Hasło w: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*. Red. R. Gustaw. T. 2. Poznań 1972. – S. Bońkowski, J. Majkowski, *Stanisław Kostka*. W zb.: *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*. Red. A. Witkowska. Wyd. 2, poszerz. Poznań 1999. – A. P. Bień, *Stanisław Kostka*. Hasło w: *Polski słownik biograficzny*. T. 41. Warszawa-Kraków 2002. – I. Echániz, *Anioł z Polski. Stanisław Kostka (1550–1568)*. W: *Męka i chwala. Żywa historia jezuitów*. Przeł. B. Steczek. Kraków 2014.
- ² S. Warszewicki, który był świadkiem życia i śmierci Kostki, jest autorem pierwszej dłuższej biografii świętego zatytułowanej *Żywot Stanisława Kostki* (Oprac., przeł. J. Majkowski. Rzym 1972).
- ³ Grzegorz z Sambora, *Żywot Świętego Stanisława Kostki, Polaka*. Przeł. E. Buszewicz. Wstęp, oprac. E. Buszewicz, W. Ryczek. Kraków 2018.
- ⁴ Biografia św. Stanisława Kostki znalazła się w zbiorze P. Skargi, *Żywoty świętych Pańskich*. Przy okazji jubileuszu 1926 r. Wydawnictwo Chyrowskiego Koła Towarzystwa im. Piotra Skargi wydrukowało odrębny biogram kasztelanica rostkowskiego – zob. P. Skarga, *Św. Stanisław Kostka, 1550 † 1568, kan. 1726*. Chyrów 1926. Na stronie: <https://polona.pl/item/sw-stanislaw-kostka-1550-1568-kan-1726,NzMxMzE3MjE/8/#info:metadata> (data dostępu: 16 IV 2023).
- ⁵ Zob. Bońkowski, Majkowski, *op. cit.*, s. 558. – J. Łukaszewska-Haberkowa, *Święty Stanisław Kostka jako wzorzec moralny. Wybrane przedstawienia ikonograficzne na tle kreacji literackich (do XVIII wieku)*. W zb.: *„Ars bene vivendi”. Studia ofiarowane Profesorowi Maciejowi Włodarskiemu w 70 rocznicę urodzin*. Red. E. Buszewicz, L. Grzybowska. Kraków 2017.

Jan Okoń, stał się on nowym modelem świętego i wyrażał ideały propagowane przez teatr kolegiálny⁶.

Kult Stanisława Kostki trwał w kolejnych stuleciach, by w drugiej połowie XIX i XX w. przybrać na sile. Sprzyjały temu pogłębione badania krytyczne, rozwój hagiologii, wzmożona aktywność religijna dzieci i młodzieży, ukazujące się wydawnictwa dewocyjne⁷, w XX w. zaś okrągłe rocznice związane z biografią świętego. Właśnie z nimi łączyły się inicjatywy teatralne i dramatyczne, realizowane zwykle w środowiskach amatorskich.

Przedmiotem artykułu będzie osiem utworów dramatycznych z lat 1920–1936, dostępnych bezpośrednio (w postaci tekstów scenicznych) oraz pośrednio (w formie afiszy i programów wieczornic urządzanych na cześć św. Stanisława Kostki). We wszystkich analizowanych utworach Kostka jawi się jako bezsprzeczny autorytet – wzór i przewodnik dla młodzieży. Najnowsza literatura przedmiotu milczy na temat XX-wiecznych inicjatyw teatralnych. Nieco miejsca na omówienie niektórych tekstów literackich poświęcił Krzysztof Dorosz, osadzając je na szerszym tle hagiograficzno-literackich wizerunków Stanisława Kostki powstałych od XVII do XXI wieku⁸. Autor ograniczył się jednak do ogólnego streszczenia kilku spośród przywoływanych sztuk.

Celem artykułu będzie, po pierwsze, próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób zbudowano w tekstach legendę tego świętego, nie tylko na gruncie etyczno-religijnym, ale też społeczno-patriotycznym. Przedmiotem namysłu stanie się, po drugie, uniwersalność wzoru proponowanego przez twórców, tzn. ich próby pokazania ponadczasowości spuścizny Stanisława Kostki. Powaga kasztelanica rostkowskiego, jaka wyłania się z analizowanych pism, łączy się również z zadaniami dla młodych jasno sformułowanymi przez autorów dramatów. Owe wyzwania wyznaczają kolejny obszar rozważań. Przytoczone zostaną tu także inne, niedramatyczne dzieła okolicznościowe, które pozwolą poszerzyć kontekst badawczy.

Sposób budowania autorytetu

Dramaty z XX w., których bohaterem był Stanisław Kostka, powstawały na użytek teatrów amatorskich. Św. Stanisław stanowił w nich ogniwo dziedzictwa historycznego i religijnego Polski. W tym sensie podtrzymywały one tradycję zapoczątkowaną przez sztuki jezuickie z XVII i XVIII stulecia⁹. Wszystkie analizowane dramaty wywodziły się ze środowisk katolickich. Dominuje wśród nich ośrodek poznański, który na początku XX w. odgrywał prymarną rolę w polskim życiu chrześcijańskim¹⁰. Instytucjami sprawczymi były takie oficyny, jak Księgarnia Świętego Wojciecha czy wydawnictwo katolickiej organizacji młodzieżowej Zjednoczenie Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej¹¹. Ta proveniencja oraz specyfika odbiorcy wpłynęły na sposób

⁶ J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*. Wrocław 1970, s. 133–140.

⁷ Zob. S. Bońkowski, *Święty Stanisław Kostka*. Wyd. 2, uzup. Płock 1986, s. 171.

⁸ K. Dorosz, *O wizerunkach św. Stanisława Kostki SJ w polskiej tradycji hagiograficzno-literackiej*. „Studia Bobolanum” 2020, nr 2.

⁹ Zob. W. Kućko, przedmowa w zb.: *„My z niego wszyscy”*. *Historyczne i religijne dziedzictwo św. Stanisława Kostki*. Red. W. Kućko. Wyd. 2, zmien. Płock 2019, s. 10.

¹⁰ Zob. B. Wysocka, *Kultura literacka Wielkopolski w latach 1919–1939*. Poznań 1990, s. 180–181.

¹¹ Zob. B. Żynda, *Krótki zarys historii i działalności księgarni św. Wojciecha*. W zb.: *Bibliografia*

przedstawienia biografii świętego. W większości przypadków celem sztuk były dydaktyka i moralizatorstwo. Prawie wszyscy autorzy mieli doświadczenie pedagogiczne, a w swoim dorobku literackim dysponowali niekiedy także innymi, niedramatycznymi tekstami traktującymi o młodym kasztelanowicu.

„Anielski młodzieniaszek” Wandy Brzeskiej

Wanda Brzeska (1893–1978)¹², autorka chronologicznie najwcześniejszego dramatu o Stanisławie Kostce *Dwaj bracia*¹³ poświęciła tej postaci w 1919 r. okolicznościowy tomik¹⁴. W dorobku pisarki znajdowały się też teksty sceniczne¹⁵. Utwór przeznaczony był dla amatorów, opublikowany został w serii „Teatr dla Młodzieńców”. Ze względu na niedorośłego odbiorcę i młodych odtwórców ról wizerunek świętego mocno uproszczono, ograniczono wyłącznie do ukazania jego cnót i zalet – pokory, pobożności, stałości w wierze i konsekwencji w postępowaniu. Uwiarygodnieniu autorytetu Stanisława na gruncie etyczno-moralnym służyło zastosowanie charakterystyki pośredniej. O młodzieńcu wypowiadają się osoby z jego otoczenia i równocześnie świadkowie jego świętości. Brzeska skupia się na epizodzie wiedeńskim, gdy w chłopcu dojrzeła decyzja o ucieczce do zakonu jezuitów. Prosta i jednowątkowa fabuła, opierająca się na tzw. schemacie budującym, wydobywa te momenty biografii i te cechy Stanisława, które potwierdzają jego niezwykłość. Autorka zestawia „anielskiego młodzieniaszka” z jego bratem Pawłem, typem choleryka. Opisane w końcówce dramatu nawrócenie się starszego Kostki i okazanie przez niego skruchy stanowią więc także widomy dowód uznania dla Stanisława, zdolnego swoim przykładem wpłynąć na grzesznego brata.

„Ukochany święty” Jana Wiśniewskiego

Schematyzm w budowaniu wizerunku Stanisława Kostki w dramacie Brzeskiej wynika z pouczających i umoralniających funkcji tekstu. Taki wzorcowy model świętości ujawnił się również w sztuce Jana Wiśniewskiego (1876–1943), *Św. Stanisław Kostka*¹⁶. Nieco wcześniej autor napisał o tym młodzieńcu pracę *Święty*

wydawnictw księgarni św. Wojciecha. 1895–1969. W 75-lecie działalności wydawniczej. Zestawił, oprac. B. Żynda. Poznań 1970.

¹² Biogram autorki zob. O. Soporowska-Wojtczak, *Brzeska Wanda*. Hasło w: *Wielkopolski słownik pisarek*. Na stronie: https://pisarki.fandom.com/wiki/Wanda_Brzeska (data dostępu: 11 IV 2023).

¹³ Z. Topór [właśc. W. Brzeska], *Dwaj bracia. Trzyaktówka z życia św. Stanisława Kostki*. Poznań–Warszawa 1920 (wyd. 2: Poznań 1924; wyd. 3: Poznań 1927).

¹⁴ Z. Topór [właśc. W. Brzeska], *Na Monsalwat. Myśli, kreślone z okazji jubileuszu 350 letniego śmierci św. Stanisława Kostki. 1568–1918*. Poznań 1919.

¹⁵ Przed rokiem 1920 W. Brzeska napisała *Walkę kosyniera. Sztukę ludową w 5 aktach* (Poznań 1917), a potem jeszcze dramaty: *Posądzonego. Sztukę w 5-ciu aktach* (Poznań 1924), *Dorożkarza i inne monologi* (Poznań 1925; wyd. 2: 1930), *Zbiór monologów* (Wyd. 3. Poznań 1930 (niestety nie udało mi się odnaleźć edycji 1)) oraz *Dobre wróżki. Baśń uscenizowaną w dwóch odsłonach* (Poznań 1930).

¹⁶ J. Wiśniewski, *Święty Stanisław Kostka*. Sandomierz 1921. Autor ten był kanonikiem gremialnym kapituły sandomierskiej, regionalistą, historykiem, społecznikiem, kolekcjonerem, zbieraczem muzealnym, poetą i publicystą. Napisał też inne obrazki sceniczne: *Do Prus, Szkołę*

Stanisław Kostka, patron młodzieży polskiej, gdzie wielokrotnie wyrażał swój emocjonalny stosunek do „ukochanego świętego”¹⁷. Już tam wypowiedział się o Koscie jako o wybrańcu Bożym, osobie, która dzięki własnym doświadczeniom transcencji, swemu usposobieniu i silnej wierze jest niepodważalnym autorytetem dla młodzieży¹⁸. Wiśniewski założył Stowarzyszenie Terminatorów im. Św. Stanisława Kostki w Radomiu. Omawiany dramat to kolejny dowód na istnienie literatury akcentującej wartość przykładu do naśladowania, pokazującej chłopca jako ideał, który jest jednak osiągalny dla młodych aktorów i widzów. W postaci Stanisława łączą się elementy zaczerpnięte z tradycji hagiografii średniowiecznej (tzn. wzbudzanie podziwu otoczenia, bycie wzorem heroizmu wiary i stałości) z elementami wypracowanymi w późniejszym żywotopisarstwie (czyli spajanie ideałów ascetycznych z hasłami patriotycznymi)¹⁹. Jest on bowiem świętym swojskim, choć obdarzonym pełną i niekwestionowaną powagą. Wiśniewski przybliży sylwetkę młodym odbiorcom, lecz nie umniejsza wzorcotwórczej roli bohatera. W całym dramacie autor akcentuje jego chłpięcość. Rodzina i przyjaciele zwracają się do Stanisława w sposób zdrobniały, on sam okazuje uczucia strachu, obawy, płacze przed opuszczeniem domu, jest nadwrażliwy. Tym niedorośliwym cechom towarzyszą wyjątkowa gorliwość religijna, miłość wobec Maryi i ujawniające się w kolejnych epizodach (wiedeńskim i rzymskim) – wielkoduszność w stosunku do prześladowającego go brata, pokora i posłuszeństwo, a także bezkompromisowe dążenie do celu. Autorytet moralny Stanisława potwierdzony jest w scenie, w której świętemu ukazuje się Maryja z Dzieciątkiem, wyrażając wolę, by został on jezuitą. O predestynacji młodzieńca świadczyły też momenty, w których widział on św. Barbarę oraz anioły i staczał zwycięską potyczkę z nekającym go diabłem.

Silę autorytetu Stanisława uwiarygodniały też zachowania osób go otaczających. Błogosławiony Piotr Kanizjusz, przełożony zakonu w Delingen, wprost formułuje przekonanie o wyjątkowości i świętości młodzieńca, porównując go do św. Aleksego i anioła. Podobnie nowicjusze, którym Stanisław posługuje przy stole, życzą sobie, by kiedyś stali się tacy jak on („O! gdybyśmy mogli być takimi!”²⁰). Kostka nie został ukazany jako typ *admirandus non imitandus*, lecz jako postać mająca zainspirować młodych. Dlatego właśnie Kleryk mówi w dramacie Wiśniewskiego o zapładniającej sile wzoru młodzieńca: „O bracia! ja więcej uczę się, patrząc na jego postępowanie

i imieniny pani Niedbalskiej, Lekarzkę (na tle zabobonów), Żywego nieboszczyka, Wigilie, Borowickich Żydów. Miał doświadczenie pedagogiczne. Pracował w szkole w Ćmielowie, a od 1906 r. w szkołach niższych i 7-klasowych pensjach żeńskich J. Watęskiej i M. Gajl w Radomiu – zob. *Książd Jan Wiśniewski (1876–1943) w 140 rocznicę urodzin. Wybór. Poematy, bajki, rymy, aforyzmy*. Red. M. Szot-Wróblewska, T. J. Wróblewski. Krepa Kościelna 2016.

¹⁷ J. Wiśniewski, przedmowa w: *Święty Stanisław Kostka, patron młodzieży polskiej*. Radom 1910, s. 5.

¹⁸ Wiśniewski (*ibidem*, s. 5) wyraźnie określał cel publikacji dydaktyczno-utilitytarnej: „niechaj moich uczniów i uczennice do czci Świętego zachęci, niech do oddania się młodzieży naszej pod Jego mozną opiekę pobudzi, niech w jej sercach zapala do praktykowania cnót świętych roznieci”.

¹⁹ O przemianach w ukazywaniu wizerunków świętych zob. A. Witkowska: wstęp w zb.: *Nasi święci*, s. 34–35; *Polska twórczość hagiograficzna. Próba bilansu*. „Anamnesis” 2005, nr 40, s. 106–107.

²⁰ Wiśniewski, *Święty Stanisław Kostka*, s. 17.

niż z książek i nauk”²¹. Wyraźnym znakiem oddziaływania postawy Kostki jest jego brat, który w sztuce wpada do komnaty zaraz po śmierci świętego i zwraca się do niego, parafrazując słowa Chrystusa o przesładowcach: „Braciszku, daruj mi, bo nie wiedziałem, co czynię”²². W końcowym żywym obrazie Paweł Kostka zostaje ukazany już jako gorliwy katolik, oddający się ascezie i umartwianiu.

Oprócz bycia wiarygodnym od strony moralnej i religijnej św. Stanisław w sztuce Wiśniewskiego to też autorytet na płaszczyźnie społecznej. Podkreśla się jego pracowitość, chęć do nauki i pomoc innym. To „świętość aktywna”²³, którą każdy może naśladować, a którą pisarz akcentował już w książce z 1910 r., nawołując młodzież: „Módl się i pracuj, abyś był zbawiony!”²⁴.

Mystyk „pomykający drogą Pańską” Aleksandra Piątkiewicza

Wyjątkowa pobożność, bezkompromisowość, pokora, pracowitość i usługowość wobec innych to cechy, które powtarzały się we wszystkich analizowanych sztukach. Akcentowano w nich znaczenie Stanisława jako autorytetu na płaszczyznach religijnej i społecznej. Dewiza świętego „*Ad majora natus sum*” stała się tytułem kolejnego dramatu, napisanego przez jezuitę Aleksandra Piątkiewicza (1869–1899)²⁵. Sztuka zatytułowana *Do większych ja rzeczy urodzony* wydana była w Poznaniu po raz pierwszy w r. 1920 i ponownie w 1927 r. w serii „Teatr dla Młodzieży Męskiej”. Piątkiewicz – profesor historii i opiekun teatru w Zakładzie Naukowo-Wychowawczym Ojców Jezuitów w Chyrowie, wzorem poprzedników uwzględnił dwa etapy życia Stanisława: pobyt z bratem w Wiedniu i dojrzewanie do decyzji o ucieczce oraz potajemne opuszczenie miasta. Zrezygnował natomiast z opowieści o nowicjacie w Rzymie, a także o śmierci Kostki. W zamian za to w odsłonie trzeciej pokazał dom rodzinny Stanisława w Rostkowie i reakcję otoczenia na wieść o zgonie młodzieńca. W pierwszych dwóch scenach autor zwrócił uwagę na niezłomność chłopca i jego stałość w wierze. Ujawniły się tu ponownie stereotypowość i jednowymiarowe przedstawienie bohatera, choć nowością jest pokazanie Stanisława jako mistyka,

²¹ *Ibidem*, s. 18.

²² *Ibidem*, s. 24.

²³ O inspiratorskiej roli Kostki jako „świętego aktywnego” pisał w kontekście roku jubileuszowego M. Skrudlik (*Św. Stanisław Kostka*. Warszawa 1926, s. 28–30).

²⁴ Wiśniewski, *Święty Stanisław Kostka, patron młodzieży polskiej*, s. 19. Autor w kolejnych rozdziałach-naukach zachęcał młodych do praktykowania cnót, ale też do wytężonego wysiłku i do ochoczego zgłębiania wiedzy, łączył konieczność kształcenia i aktywności z miłością kraju oraz użytecznością społeczną:

„Pracuj i podobnie jak św. Stanisław Kostka do pracy kolegów zachęcaj; przykład twój innych pociągnie. Praca z pamięcią o Panu Bogu wyniosła św. Stanisława na ołtarz.

Dziś kraj nasz potrzebuje ludzi nauki, potrzebuje oświaty, ale nauki i oświaty z cnotą, bo bez cnoty nauka niewiele warta [...]. Idźcież za przykładem św. Stanisława Kostki i weźcie się do pracy, do nauki ochotczo, wytrwale, łącząc pracę z modlitwą, z praktykowaniem cnoty, z ufnością w pomoc Bożą, aby z was była chwała dla kraju, pożytek dla współbraci, zaszczyt dla rodzin i kolegów, nagroda dla rodziców” (*ibidem*, s. 18–19).

²⁵ Piątkiewicz Aleksander. Hasło w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*. Wyd. 2. Oprac. L. Grzebień, przy współpr. zespołu jezuitów. Kraków 2004, s. 503.

którego drogę wyznacza głos wewnętrzny, rozkaz Boży. Bohater wpada wielokrotnie w uniesienie i ekstazę religijną, zwłaszcza gdy mówi o Maryi. Patos i hiperbolizacja w zaprezentowaniu Stanisława są szczególnie widoczne w spotkaniu ze starcem-pustelnikiem rozpoznającym w nim dojrzałego świętego, anioła, który „Pomyka [...] drogą [...] z duchem Pańskim [...]”²⁶.

Łączenie przez Piątkiewicza młodego wieku z dojrzałością moralną i religijną przywodzi na myśl wykorzystywany także w staropolskim teatrze jezuickim topos *puer-senex*. Postawa etyczna i głębia duchowa Stanisława pociągają starca. One to mają sprawić, że nie tylko „dusza przemoże ciało”, ale też w wymiarze społecznym „skrzydła stracone nam odrosną [...]”²⁷. Stanisław jest zatem świetlistą postacią, przełamującą w społeczeństwie marazm, wzywającą do czynu w imię wiary katolickiej. Te hasła zbiegały się z ideałami wychowawczymi chyrowskiego zakładu, który propagował konieczność samodoskonalenia się i codziennej pracy podczas zmagania ze słabościami – zgodnie z hasłem: „Bogu na chwałę – Ojczyźnie na pożytek”²⁸.

Piátkiewicz zrezygnował z ukazania śmierci świętego. Wykorzystał natomiast chwyt literacki, który wiązał się z przytoczeniem relacji świadka tego wydarzenia. Warto przypomnieć, iż było to rozwiązanie szeroko stosowane w tradycji teatru jezuickiego, zwłaszcza w sztukach o świętych i męczennikach²⁹. Szlachcic przynoszący wieść o śmierci pociesza kasztelana rostkowskiego. Utwierdza również ojca w przekonaniu o świętości młodego Kostki. Zaświadcza o wielkości młodzieńca, gdy mówi, że „Pokłękna przed nim obce narody [...]”, a on sam będzie „w ustach [...] narodów, na ołtarzach”³⁰. Szlachcic wskazuje na wyjątkową pozycję Stanisława, który odtąd szerzyć będzie chwałę Polski³¹.

„Staszko” Zofii Kossak-Szczuckiej

Drugą edycję dramatu Piátkiewicza wydano z okazji 200-lecia kanonizacji Stanisława Kostki w 1926 roku³². Ogólnopolskim obchodom towarzyszyło wiele publikacji okolicznościowych. Przepych i rozmach celebracji szeroko opisano na łamach prasy katolickiej. Przykład dramatu powstałego w związku z uroczystościami i opublikowanego staraniem Komitetu Jubileuszowego stanowi „obrazek sceniczny”

²⁶ W. Alp. [właśc. A. Piátkiewicz], *Do większych ja rzeczy urodzony. Sceny o św. Stanisławie Kostce w trzech odstonach*. Wyd. 2. Poznań 1927, s. 22.

²⁷ *Ibidem*, s. 20.

²⁸ *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktu I Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*. Kraków 1936, s. 95. Zob. też *Chyrowiaczy*. Red. L. Grzebień. Kraków 1990.

²⁹ Zob. J. Okoń: *Barokowy dramat i teatr w Polsce. Wśród zadań publicznych i religijnych*. W: *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce. (Rodziność i europejskość)*. Warszawa 2006; *Jezuicka scena religijna w Polsce XVII w.* W: *juw*.

³⁰ Alp. [właśc. Piátkiewicz], *op. cit.*, s. 36–37.

³¹ To znów nawiązanie do kilkuniecznej tradycji, zgodnie z którą także w teatrze przedstawiano św. Stanisława jako opiekuna i orędownika Rzeczypospolitej, wypraszającego łaski zwłaszcza podczas bitew pod Chocimiem czy Wiedniem (zob. Okoń, *Dramat i teatr szkolny*, s. 133–134).

³² Uroczystości jubileuszowe rozpoczęły się w Płocku 26 VIII. Sprowadzone z Rzymu relikwie Kostki po podniosłym nabożeństwie przeniesiono na statek „Bajka”, który zatrzymywał się w drodze do Rostkowa m.in. w Czerwińsku, Zakrocymiu, Modlinie i w Warszawie. Relikwie złożono w kaplicy rodu Kostów w Rostkowie 29 VIII 1926.

Zofii Kossak-Szczuckiej *Na drodze*³³. Ponownie jest to utwór przeznaczony dla teatrów młodzieżowych. Warto dodać, że autorka w tym samym roku napisała opowieść o Kostce zatytułowaną *Z miłości*³⁴. Treści zawarte w sztuce stanowią często prostą transpozycję formy epickiej na dramatyczną.

Bohater Kossak-Szczuckiej to niekwestionowany wzór do naśladowania, jeśli chodzi o wiarę i etykę. Tytułowa „droga” stanowi miejsce publiczne, w którym Stanisław (Staszko) ma okazję wypowiedzieć swoje nauki oraz wcielić je w czyn. To także przestrzeń rozstań – płaszczyzna ścierania się racji obu braci, a ostatecznie dojścia Pawła do poznania prawdy Bożej. Staszko jest świętym bliskim młodym odbiorcom. Chorowity i wrażliwy przemawia bez nadmiernego patosu, choć w sądach cechuje go bezkompromisowość. Ogrania go uniesienie religijne jedynie w momentach, gdy opowiada o swoich doświadczeniach mistycznych i objawieniach.

Kossak-Szczucka nie szczędziła swojemu bohaterowi optymizmu i humoru. Podobnie jak Piątkiewicz pisarka zrezygnowała z ukazania losów Stanisława po ucieczce z Wiednia. Wieść o śmierci młodzieńca oraz dowody powszechnego kultu świętego, o których opowiada chłop Maciek, w sposób jednoznaczny umacniają pozycję Kostki jako przewodnika i autorytetu. Potwierdzenie stanowi scena końcowa, gdzie skruszony Paweł Kostka obiecuje przed obrazkiem brata, że będzie go naśladował: „Pójdę za tobą, gdzie każesz, oddam wszystko jakiegoś odda...”³⁵.

Wieczornice i akademie

Jubileusz roku 1926 był również okazją do organizowania wieczornic na cześć Stanisława Kostki. Tego typu wydarzenia łączyły elementy liryczne, muzyczne oraz dramatyczne. Wykaz części programu wykonanych w czasie jednej z wieczornic, zorganizowanej w Lublinie, znalazł się w tomie *Św. Stanisław Kostka*, wydanym w serii „Biblioteka Wieczornicowa”³⁶. Na uroczystość złożyły się śpiewy chóralne, deklamacje, recytacje i jedna „deklamacja uscenizowana” autorstwa Marii Czeskiej-Maczyńskiej, *Śmierć św. Stanisława*³⁷. To liryczny monolog świętego, który odnosi się do jego ostatnich chwil. Towarzyszyły mu dwa chóry sygnalizujące uroczysty moment, gdy młodzieniec wstępuje do nieba, oraz milcząca postać Maryi, która przybywa do zmarłego i kładzie mu ręce na skroniach³⁸.

Następujący potem żywy obraz Marii Czerkawskiej, *W blaskach tęczy*, ukazywał moc autorytetu Stanisława³⁹. Rozbudowane *didaskalium* informowało, że scenę

³³ Z. Kossak-Szczucka, *Na drodze. Obrazek sceniczny dla młodzieży w 2 aktach*. Kraków 1926.

³⁴ Z. Kossak, *Z miłości*. Kraków 1926. Powieść ta została wznowiona w 2018 r. i wydana w Lublinie z okazji roku Stanisława Kostki.

³⁵ *Ibidem*, s. 35.

³⁶ Eremus [właśc. F. Żurowska], *Św. Stanisław Kostka*. Poznań 1926.

³⁷ M. Czeska-Maczyńska, *Śmierć św. Stanisława*. W: jw.

³⁸ Warto odnotować, że z okazji akademii ku czci św. Stanisława Kostki, zorganizowanej 15 XI 1936 w sali domu katolickiego w Łomży, zaprezentowano żywy obraz pod takim samym tytułem (*Program akademii ku czci św. Stanisława Kostki dnia 15 listopada 1936 r. o godz. 17 w sali Domu Katolickiego w Łomży*. Na stronie: <https://polona.pl/item-view/e942b494-6053-49e9-a3f8-09ecf3d217a6?page=0> (data dostępu: 13 IV 2023)).

³⁹ M. Czerkawska, *W blaskach tęczy*. W: Eremus [właśc. Żurowska], *op. cit.* Żywy obraz wchodził również w skład sztuki ks. A. Pęskiego *Obrazek sceniczny z życia św. Stanisława*

tworzyła grupa rozmodlonych chłopców wpatrzonych w wizerunek Stanisława, pojawiający się „wysoko w gronie aniołów”. Święty jest adresatem prośb o udoskonalenie dążeń i działań młodzieży, ziszczenie ich marzeń. Staje się przewodnikiem, by „przyspieszyć wszelki życia wzrost”⁴⁰.

Stanisław-prorok Żegoty Buczkowskiego

Ostatnim analizowanym tu utworem jest sztuka Żegoty Buczkowskiego, *Boska olimpiada*, wystawiona w Lublinie w 1938 r. w Teatrze Miejskim, a odegrana przez amatorski zespół robotniczej młodzieży katolickiej⁴¹. Podtytuł sztuki dookreśla ją gatunkowo – to „dramat-misterium”. Uwidoczniły się w niej inspiracje dramatami romantycznym i postromantycznym. Pobrzmiwiają tradycja odsyłająca do Adama Mickiewicza i Stanisława Wyspiańskiego oraz pogłosy mesjanizmu. Portret Stanisława wykreowany przez Buczkowskiego ma charakter niezwykle patetyczny. Ujawnia się również osobisty stosunek autora do Kostki. Bohater to, jak czytamy w przedmowie, prorok, młodzieniec, który „pokonał w srebrnych zapasach szatana i zło, zdobywając złotą metę świętości”⁴². Na końcu w części objaśniającej utwór pisarz wyznaje, że Kostka jest dla niego wzorem i patronem w dążeniu do doskonałości⁴³. Dla autora losy Stanisława stanowią przykład ingerencji Bożej w dzieje świata. Buczkowski czyni liczne aluzje do wydarzeń jemu współczesnych. Prefiguracyjność ujawnia się także w mieszaniu realiów obu epok w odniesieniu do bolszewizmu oraz do młodych obrońców polskiego Lwowa w wojnie 1920 roku. Sierp i młot to zatem „herb” szatana, Stanisław zaś jest „orłkiem-Sarmatą”, który dzięki wierze i uporowi „zawojował świat”⁴⁴. To on w sztuce wyjaśnia, jak toczyć walkę „z hydrą materializmu” – trzeba być uzbrojonym w „srebrny pancerz wiary w Chrystusa i Kościół”⁴⁵.

Obrazowanie militarne wykorzystywane jest przez Buczkowskiego obficie w całej sztuce. Już w pierwszej odsłonie Stanisław oznajmia, iż kierowany wewnętrznym głosem idzie „bić się o chłopaków”, o ich zbawienie. Wzorem wieszczą romantycznego mówi: „milion młodych przywołam”. W innym miejscu określony zostaje mianem „legionu młodzieży”⁴⁶. Bohater zdaje sobie sprawę ze swojej wyjątkowości i szczególnej odpowiedzialności, która spoczywa na nim jako na przewodniku młodzieży. Ukazywany jest w sztuce wielokrotnie jako rycerz chrześcijański (*athleta Christi*), prowadzący walkę z demonem o zbawienie duszy narodu.

Kostki. W 2-ch odsłonach, w odsłonie trzeciej – żywy obraz (Płock 1919). Sztuka przeznaczona była dla teatru młodzieżowego. Autor pracował m.in. jako wychowawca i nauczyciel w gimnazjum męskim i żeńskim w Ciechanowie.

⁴⁰ Czerkawska, *op. cit.*, s. 39.

⁴¹ Ż. Buczkowski, *Boska olimpiada. Dramat-misterium o św. Stanisławie Kostce*. Lublin 1938.

⁴² Ż. Buczkowski, *Od autora*. W: jw., s. 10.

⁴³ Również tytuł tekstu odnosi się do „zawodów o nimb świętości” (Ż. Buczkowski, *Ekspozycja dramatu*. W: jw., s. 218).

⁴⁴ Buczkowski, *Od autora*, s. 10.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁴⁶ Buczkowski, *Boska olimpiada*, s. 29.

Ponadczasowość?

Wszystkie sztuki przybliżone w artykule, aby wzmocnić rolę autorytetu św. Stanisława Kostki, sygnalizowały ponadczasowość i uniwersalizm jego postawy. Realizowały w ten sposób zadania hagiografii, tzn. pokazywały człowieka historycznego jako świętego, wymykającego się jednak konkretnej rzeczywistości, mającego biografie niezamkniętą i przynależącego do wspólnot, nad którymi sprawuje opiekę, którym patroluje⁴⁷.

Z takim dostosowywaniem rysów bohatera do danego czasu spotykamy się już od początku trwania kultu św. Stanisława Kostki i od jego pojawienia się w utworach scenicznych. Pochodzenie przysparzało młodzieńcowi wyznawców wśród szlachty, która widziała w nim swojego obrońcę i orędownika⁴⁸. Teksty XX-wiecznych sztuk oraz wydawnictwa okolicznościowe miały cel umoralniający, były rodzajem katechetycznej dydaktyki. Wszystkie one ukazywały, że Stanisław „posiada wszelkie warunki, ażeby serca rówieśników do siebie pociągnąć [...]”⁴⁹. Dramaturdzy przybliżali młodym odbiorcom postać Stanisława, szczególnie zwracając uwagę na jego swojskość. W sztukach akcentuje się jego polskość i kasztelańskość. Robili to zwłaszcza ojciec, brat i Jan Bieliński (wiedeński nauczyciel), dla których pozycja społeczna wymagała określonego zachowania i wykluczała choćby spoufalanie się z ludźmi z nizin⁵⁰. Przekraczanie przez Stanisława granic między warstwami społeczeństwa niewątpliwie przysparzało mu sympatii, zwłaszcza wśród aktorów i widzów wywodzących się z klasy robotniczej, miejskiej.

Sposobem na pokazanie, że Kostka to ponadczasowy ideał bliski młodym odbiorcom utworów mu poświęconych, było zaakcentowanie jego niedorobłości⁵¹. Postaci w sztukach zauważają młodzieńczość Stanisława i zarazem jego niezwykłą – jak na ten wiek – dojrzałość, mówią o bohaterze, używając zdrobniałej formy imienia (Staś, Staszek, Stachu). Bohater uwikłany zostaje w relacje rodzinne. Jest świętym, ale też synem, bratem i kolegą. Dlatego do rodziców odnosi się w sposób dziecinny („Mamusiu, Tatusiu”), odbiegający od XVI-wiecznej obyczajowości. W sztuce Kossak-Szczuckiej pomaga biedniejszemu koledze w odrabianiu lekcji, a gdy ten chce

⁴⁷ Zob. I. Werbiński, *Problemy i zadania współczesnej hagiologii*. Toruń 2004, s. 246–249. – H. Manikowska, D. Gacka, *Hagiografia a historyczność, czyli o historii w hagiografii i hagiografii w służbie historii*. W zb.: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*. I. Red. nauk. J. Banaszkiewicz, A. Dąbrowka, P. Węcowski. Warszawa 2018, s. 659–660.

⁴⁸ Zob. R. Lolo, *Kształtowanie się wizerunku Stanisława Kostki jako patrona Królestwa Polskiego w XVI–XVIII wieku*. W zb.: *„My z niego wszyscy”*, s. 196, 210.

⁴⁹ J. Kuczyński, *Św. Stanisław Kostka patronem młodzieży*. W zb.: *Jednodniówka ku czci św. Stanisława*. Wydana staraniem alumnów Seminarium Duchownego. Łuck 1926. Na stronie: <https://polona.pl/item/jednodniowka-ku-czci-sw-stanislawa-kostki-wydana-staraniem-alumnow-seminarjum.NTkONjMw/1/#info:metadata> (data dostępu: 14 IV 2023), s. [4].

⁵⁰ W sztuce Kossak-Szczuckiej (*Na drodze*, s. 12) Paweł, wyszedłszy z szynku, widzi Stanisława rozmawiającego ze ślepym Działem i wykrzykuje: „Czy ty wstydu nie masz? [...] To towarzystwo dla ciebie? [...] Kasztelanica z dziadem siedzi i gawędzi!!! Pośmiewisko z siebie robi!”

⁵¹ Taką analogię między kasztelanem a współczesnymi chłopcami wysnuwa wprost T. z Łopkowskich Lubieńska (*Święty Stanisław Kostka. W dwóchsetną rocznicę kanonizacji*. Warszawa [1926], s. 10), w okolicznościowym druku pisze: „Osiemnaście lat! Tyle właśnie co chłopczyny nasze szkoły teraz kończące – te prymusy i dwójkarze; [...] te Orleża Lwowskie, co Ojczyzny bronili przed najazdem wroga [...]”.

okazać mu szacunek, ucałowawszy go w ramię, broni się, tłumacząc: „Co ty wyrabiasz? Jest też o czym mówić! Kolega nie pomógłby koledze? Widziane rzeczy!”⁵².

Ograniczenie postaci do ukazania jej najbardziej podstawowych rysów, ubóstwo środków wyrazu w kreowaniu bohaterów oraz powtarzalność pewnych rozwiązań cechuje sztuki słabe, ten, jak określiła to Aleksandra Witkowska, „hagiograficzny kicz”⁵³. Taki zredukowany model literatury tłumaczy proveniencja dramatów, okoliczności, w jakich były pisane czy ich utylitaryzm. Odpowiadały one innym publikacjom dewocyjnym i hagiograficznym z tamtego czasu, które operowały za-korzenionymi stereotypami związanymi z biografiami konkretnych świętych. Literatura owa miała za zadanie pouczać, ukazywać konkretne drogi osiągnięcia doskonałości duchowej, tworzona też była „ku pokrzepieniu serc”⁵⁴. Nie przeceniając dorobku autorów z początku XX w., można jedynie dodać, że wiele tekstów literackich napisanych w r. 2018, któremu patronował św. Stanisław Kostka, powtórzyło identyczne rozwiązania w zakresie fabuły i kreacji bohatera. Także one, aby postać młodzieńca uczynić bliższą współczesnej młodzieży, posługiwały się kliszami fabularnymi i stylistycznymi, osadzały akcję na tle realiów bliskich XXI-wiecznemu nastolatkowi czy wykorzystywały formy dziś popularne (np. komiks)⁵⁵. I nadal nie zawsze był to święty „odretuszowany”, lecz przemawiający i działający z pozycji niekwestionowanego autorytetu.

Abstract

MAŁGORZATA MIESZEK University of Łódź
ORCID: 0000-0002-0737-6233

“ANGELIC POLISH SAPLING” STANISLAUS KOSTKA AS A CHARACTER OF SELECTED EARLY 20TH CENTURY DRAMAS

The article takes a look at eight Polish dramas from the beginning of the 20th century whose protagonist is St. Stanislaus Kostka in which he is presented as a paragon and as moral authority. The analysis of the texts describes the tools with which the solemnity of the chatelain of Rostkowo on the ethical-religious and social-patriotic ground is built. Furthermore, the paper discusses the mechanism of universalising the saint's message to make it attractive for the youth of the beginning of the 20th century. In order to broaden the historical and social context, other occasional pieces composed on the occasion of jubilees connected with the figure of Kostka are also recalled.

⁵² Kossak-Szczucka, *Na drodze*, s. 5.

⁵³ A. Witkowska, *Polska twórczość hagiograficzna. Próba bilansu*. W: *Sancti, miracula, peregrinationes. Wybór tekstów z lat 1974–2008*. Lublin 2009, s. 29.

⁵⁴ Zob. E. Walwander, *Hagiograf – literatura budująca czy opracowanie historyczne?* „Ateneum Kapłańskie” t. 108 (1986), z. 1. – Werbiński, *op. cit.*, s. 172. – R. Prejs: *Katolicka literatura popularna w Królestwie Polskim przełomu XIX i XX wieku. Uwagi wstępne*. „Roczniki Teologiczne” 2007, z. 4; *Hagiografia polska. Najnowsze osiągnięcia*. „Studia Nauk Teologicznych” t. 6/7 (2011/12), s. 106.

⁵⁵ Zob. A. Moszyńska, *Odwrócona lornetka. Przygoda ze Staszkiem Kostką*. Kraków 2013. – T. Jankowska, *O świętym Stanisławie Kostce inaczej*. Wyd. 2. Warszawa 2018. Historię Stanisława Kostki przedstawiają komiksy: P. Wysocki, *K.O.S.T.K.A.* Kraków 2011 (komiks ten stał się zresztą podstawą amatorskiego przedstawienia opracowanego przez członków Grupy Akademickiej „Klema”). – P. Kołodziejcki, *Wielka wyprawa Kostki Stanisława*. Kraków 2018. – A. Polewska, *Święty Stanisław Kostka. Wyprawa za głosem powołania*. Kraków 2018.